

Τενέα

Η ανασκαφή φέρνει στο φως την αρχαία πόλη

Έλενα Κόρκα

Αρχαιολόγος, Διευθύντρια της Έρευνας
Επίτιμη Γενική Διευθύντρια Αρχαιοτήτων
και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΥΠΠΟΑ
ekorka@otenet.gr

Παρασκευή Ευαγγέλογλου

Αρχαιολόγος
pevaggeloglou@culture.gr

Κωνσταντίνος Λαγός

Νομισματολόγος
calagus@yahoo.com

Χριστίνα Παπαγεωργοπούλου

Ανθρωπολόγος
cparage@he.duth.gr

Δημήτρης Μπάρτζης

Αρχιτέκτων Μηχανικός
dbartzis@hotmail.com

Βασιλική Μυλωνά

Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
vmylona@hotmail.com

Μαρία Σύρρου

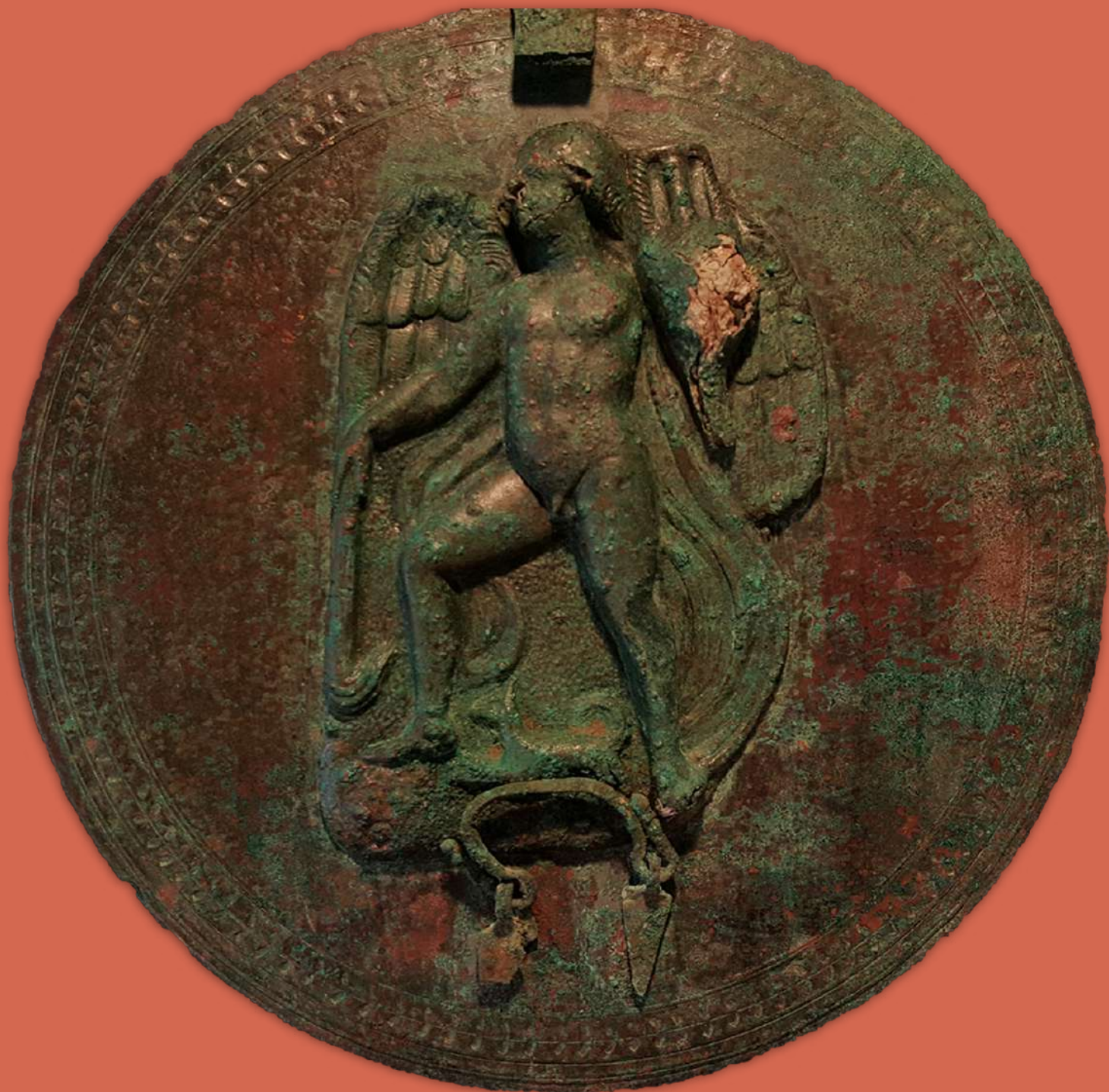
Νομισματολόγος
maria.syrr12@gmail.com

Λέξεις ευρετηρίου

Αρχαία Τενέα
Χίλιομοδι
Κόρινθος
Τρώες αιχμάλωτοι
Τένεδος
Σαρκοφάγος
Ταφικό Μνημείο

«Ἄν κανεῖς πάρει ἀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθο
τὸν ὁρεῖνὸ δρόμο, συναντᾷ τὴν Τενεατικὴν
πύλην καὶ ἓνα ἱερό τῆς Εἰλειθυίας· ἡ λεγόμενη
Τενέα ἀπέχει ἐξήντα περίπου στάδια».¹

Τόπος προνομιούχος, με εύφορη πεδιάδα και
στρατηγική θέση, δεδομένου ότι από αυτήν
διερχόταν η συντομότερη οδός που οδηγούσε
από την Κόρινθο στις Μυκήνες. Υπήρξε
η επιλογή του Αγαμέμνονα «νά ἐγκαταστήσει
ἐκεῖ τούς Τρώες αἰχμαλώτους πού ἔφερε
ἀπὸ τὴν Τένεδο».² Ἐκτοτε και καθ' ὅλην
την αρχαιότητα, αλλά και μέχρι
τους βυζαντινούς χρόνους, λειτούργησε
ως «πέρασμα». Το 734/33 π.Χ., πολλοί
Τενεάτες υπό τον Κορίνθιο αρχηγό Αρχία,
αποίκισαν τις Συρακούσες και πολύ
αργότερα, κατά την καταστροφή
της Κορίνθου από τους Ρωμαίους, η Τενέα
υπήρξε η μοναδική πόλη που διασώθηκε και
ανεξαρτητοποιήθηκε αποκτώντας δική της
διοίκηση, εκμεταλλευόμενη τις θρυλούμενες
κοινές ρίζες της με τους κατακτητές.³

1. Χάλκινο κάτοπτρο με παράσταση Έρωτα.

2. Γραπτή πώρινη καλυπτήρια πλάκα αρχαϊκής σαρκοφάγου.

Από το 2008 ξεκίνησε η συστηματική έρευνα στην Τενέα. Μέχρι τότε είχαν εντοπισθεί σποραδικά μόνον ευρήματα⁴ και κυρίως ο αρχαϊκός κούρος του Μονάχου, μοναδικός αδιάσειστος μάρτυρας αυτής της ακμάζουσας πόλης.

Η γραπτή λίθινη σαρκοφάγος⁵ –που εντοπίσθηκε σε σωστική ανασκαφή το 1984 στη θέση «Καμαρέτα-Φανερωμένη»– η οποία φέρει στην εσωτερική πλευρά της καλυπτήριας πλάκας της ξηρογραφία δύο μνημειακού χαρακτήρα λεόντων (εικ. 2), υπήρξε η αφορμή για να ξετυλιχθεί ο μίτος της Τενέας. Αρχικώς η συστηματική έρευνα⁶ επικεντρώθηκε στην ανάταξη και συντήρηση του μνημείου, δεδομένου ότι η κατάστασή του είχε αλλάξει από την πρώτη συντήρησή του το 1984, και κυρίως στη μελέτη και τη χρονολόγηση των συνευρημάτων του. Ταυτοχρόνως διεξήχθη επιφανειακή έρευνα και γεωφυσική διασκόπηση στον περιβάλλοντα χώρο του σημείου εντοπισμού του.

Το 2013, στο πλαίσιο εγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, ξεκίνησε συστηματική ανασκαφή στο Χίλιομόδι Κορινθίας αλλά και ευρείας κλίμακας επιφανειακή και γεωφυσική έρευνα. Ταυτοχρόνως,

η έρευνα επεκτάθηκε σημαντικά τόσο σε αρχειακό υλικό, όσο και στην αναζήτηση αρχαιοτήτων, οι οποίες είτε φυλάσσονται σήμερα σε μουσεία της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού, είτε διακινούνται σε δημοπρασίες φέροντας ως τόπο προέλευσης την αρχαία Τενέα.

Τα νεκροταφεία⁷

Η ανασκαφή στον χώρο εντοπισμού της σαρκοφάγου του 1984 αποκάλυψε τον περίβολό της και συστάδα από σαρκοφάγους αρχαϊκών χρόνων με τους αποθέτες τους, μεταξύ των οποίων και τάφο των ελληνιστικών χρόνων με θησαυρό νομισμάτων κοπής του Πτολεμαίου Γ'. Από τα κτερίσματα των αρχαϊκών ταφών ξεχωρίζουν τρία μοναδικά αγγεία που εντοπίστηκαν στα συγκείμενα παιδικής σαρκοφάγου (εικ. 3) και τα οποία συνοδεύοντο από 53 μετάλλινα και κεραμικά αγγεία: πρόκειται για μία πυξίδα των αρχαϊκών χρόνων (εικ. 4), ένας διπλόστομος ασκός με ηθμοειδή προχοή (εικ. 5-6), ο οποίος φέρει διακόσμηση από ταινίες πλούσιες σε παραπληρωματικά κοσμήματα, με παραστάσεις κυνηγιού, κωμού με χορευτές «*padded dancers*», ιππέα καθώς και μορφής γενειοφόρου άνδρα ανάμεσα σε δύο σφίγγες, εναλλασσόμενες με πάνθη-

3. Παιδική sarκοφάγος αρχαϊκών χρόνων με 53 χάλκινα και πήλινα αγγεία.

4. Πυξίδα αρχαϊκών χρόνων.

συγκεκριμένα ευρήματα αποτελούν τυπολογικά νέα σχήματα στη διεθνή βιβλιογραφία και παραπέμπουν σε επαφές τόσο με την Ανατολή, όσο και με την Κάτω Ιταλία.

Νοτίως του αρχαϊκού νεκροταφείου ανασκάφηκε, το 2016, δίχωρο υπέργειο ταφικό μνημείο⁸ (συνολικών διαστάσεων 10,40x5,72μ.), με είσοδο στα δυτικά, το οποίο χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ. ενώ η περίοδος χρήσης του φτάνει έως τον 4ο αι. μ.Χ. (εικ. 8). Στεγαζόταν πιθανώς με ημικυλινδρικό θόλο, ενώ η εξωτερική πλευρά των τοίχων διαμορφωνόταν με οπτόπλινθους. Στο κέντρο του ανατολικού εσωτερικού τοίχου διασώζεται τμήμα κόγχης· πιθανολογείται ότι και

5-6. Διπλόστομος ασκός αρχαϊκών χρόνων με ηθμοειδή προχολή.

7. Άωτο αγγείο.

στις υπόλοιπες πλευρές του μνημείου υπήρχε περιμετρικά ζώνη από αντίστοιχες κόγχες. Στο κατώτερο διάζωμα εντοπίστηκαν πέντε τάφοι σε περιμετρική διάταξη σχήματος Π. Πρόκειται για τάφους-θήκες από οπτοπλινθοδομή, στο βόρειο και νότιο τοίχο, κτισμένους επάνω σε υπερυψωμένη βαθμίδα. Ένας πέμπτος κιβωτιόσχημος τάφος, που

εντοπίστηκε στον ανατολικό τοίχο, διαμορφώθηκε με την τοποθέτηση δύο εγκάρσιων δόμων επάνω στο δάπεδο του θαλάμου και αποτελεί πιθανότατα μεταγενέστερη προσθήκη.

Όλοι οι τάφοι εντοπίστηκαν συλημένοι και κατεστραμμένοι σε μεγάλο βαθμό. Μόνον στη θήκη, που βρίσκεται στο ΝΑ τμήμα του μνημείου, διατηρούντο *in situ* καύσεις, σε μια από τις οποίες εντοπίστηκε χρυσή δανάκη με παράσταση περιστεριού από νομισματική έκδοση της ελληνιστικής Σικυώνας. Από το εσωτερικό των θηκών και από το δάπεδο του θαλάμου περισυλλέγησαν κυρίως χάλκινα νομίσματα, λύχνοι, οστέινη πόρπη, μολύβδινο ενώτιο, οστέινη γραφίδα και πλήθος οστράκων από συνανήκοντα αγγεία.

Εξωτερικά του μνημείου και περιμετρικά αυτού αποκαλύφθηκε πυκνό νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων οργανωμένο σε ταφικούς περιβόλους. Οι ταφές στο σύνολό τους βρέθηκαν κτερισμένες με σημαντικά για την εποχή τους ευρήματα (εικ. 9). Αξιοσημείωτος είναι ο εντοπισμός λύχνων (εικ. 10-11), με αναπαραστάσεις θεοτήτων, που μαρτυρούν λατρείες στην αρχαία Τενέα, όπως αυτήν της

8. Δίχωρο υπέργειο ταφικό μνημείο.

9. Σφραγιδόλιθος με παράσταση του Σαράπιδος, σε σιδερένιο δαχτυλίδι.

10. Λύχνος με παράσταση της Υγείας.

11. Λύχνοι με παράσταση (από δεξιά προς τα αριστερά) της Αρτέμιδος, του Αινεία και προσωπειών θεάτρου.

TENEA PROJECT 2017

0.00 1.00 2.00 3.00 4.00 5.00 10.00 m

12. Δεξαμενή και νεκροταφείο ελληνιστικών χρόνων.

Άρτεμης, της Αφροδίτης, της Υγείας, αλλά και με αναπαραστάσεις οι οποίες συνδέονται με κοινωνικά δρώμενα της περιοχής, όπως είναι το θέατρο και οι μονομαχίες, και, τέλος, με σημαντικές μορφές που συνδέονται με τη μυθολογική παράδοση της Τενέας, όπως είναι ο Οιδίποδας και ο Αινείας.

Κάτω και εξωτερικά του προθάλαμου του μνημείου ανασκάφηκε ορθογώνια υπόγεια δεξα-

μενή ελληνιστικών χρόνων (διαστάσεων 3,04x 2,85μ. και βάθους 1,67μ.). Τα τοιχώματά της είναι κατασκευασμένα σύμφωνα με το ισόδομο σύστημα δόμησης, αποτελούμενα από ογκώδεις πώρινες λιθόπλινθους, οι οποίες ήταν επιχρισμένες με παχύ υδραυλικό κονίαμα. Στο εσωτερικό της δεξαμενής εντοπίστηκε ζωοαρχαιολογικό υλικό ατάκτως ερριμμένο και τελετουργικά, κυρίως, αγγεία, που

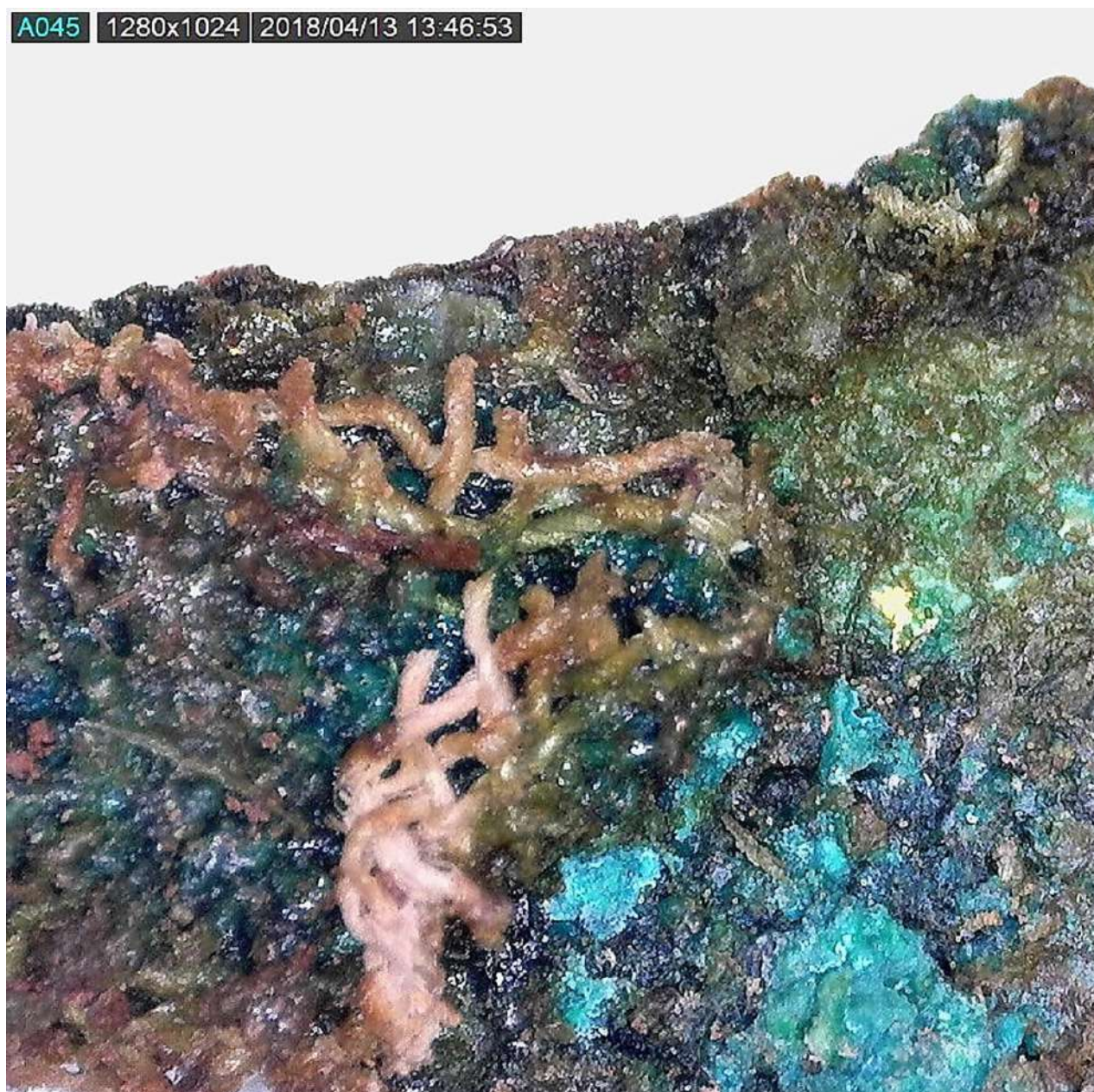

13. Επιχρυσωμένο χάλκινο στεφάνι.

χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως στους ρωμαϊκούς χρόνους, αποτμήματα πίθων και επιζωγραφισμένων κεράμων. Βορείως και ανατολικά της δεξαμενής εκτείνεται νεκροταφείο ελληνιστικών χρόνων, οργανωμένο με ισχυρούς περιβόλους (εικ. 12) και αποτελούμενο από πλούσια κτερισμένες ταφές. Κατά τη διάρκεια του ενδελεχούς καθαρισμού του ρωμαϊκού ταφικού μνημείου, εντοπίστηκαν πολλά ελληνιστικά αρχιτεκτονικά μέλη, όπως μια βάση παραστάδας ή βάθρου και λιθόπλινθος με εντορμία γόμφου, θραύσμα ιωνικού επιστυλίου με συμφυές γείσο, ιωνικό γείσο και λιθόπλινθος με αναθύρωση, λιθόπλινθος με περιτένεια,

λιθόπλινθος με τεκτονικό γράμμα Ε, τμήμα βάσης βάθρου ή τοιχοβάτης κ.ά. Ξεχωρίζει ένα θραύσμα δωρικού κιονόκρανου, σε δεύτερη χρήση ως τμήμα του λιθόστρωτου δαπέδου. Η τομή του εχίνου φανερώνει αρχαϊκή χρονολόγηση και φαίνεται πιθανότερο ότι ανήκε σε κιονόσχημο επιτύμβιο σήμα. Πλησίον του μνημείου εντοπίστηκε το κυλινδρικό στόμιο πηγαδιού από κατεργασμένο πωρόλιθο.

Στην ανασκαφή εφαρμόζονται οι πιο σύγχρονες μέθοδοι αρχαιομετρίας. Ενδεικτικά των αποτελεσμάτων ενδελεχούς συντήρησης του υλικού παρουσιάζονται αντικείμενα που ανήκουν στον τάφο 18.

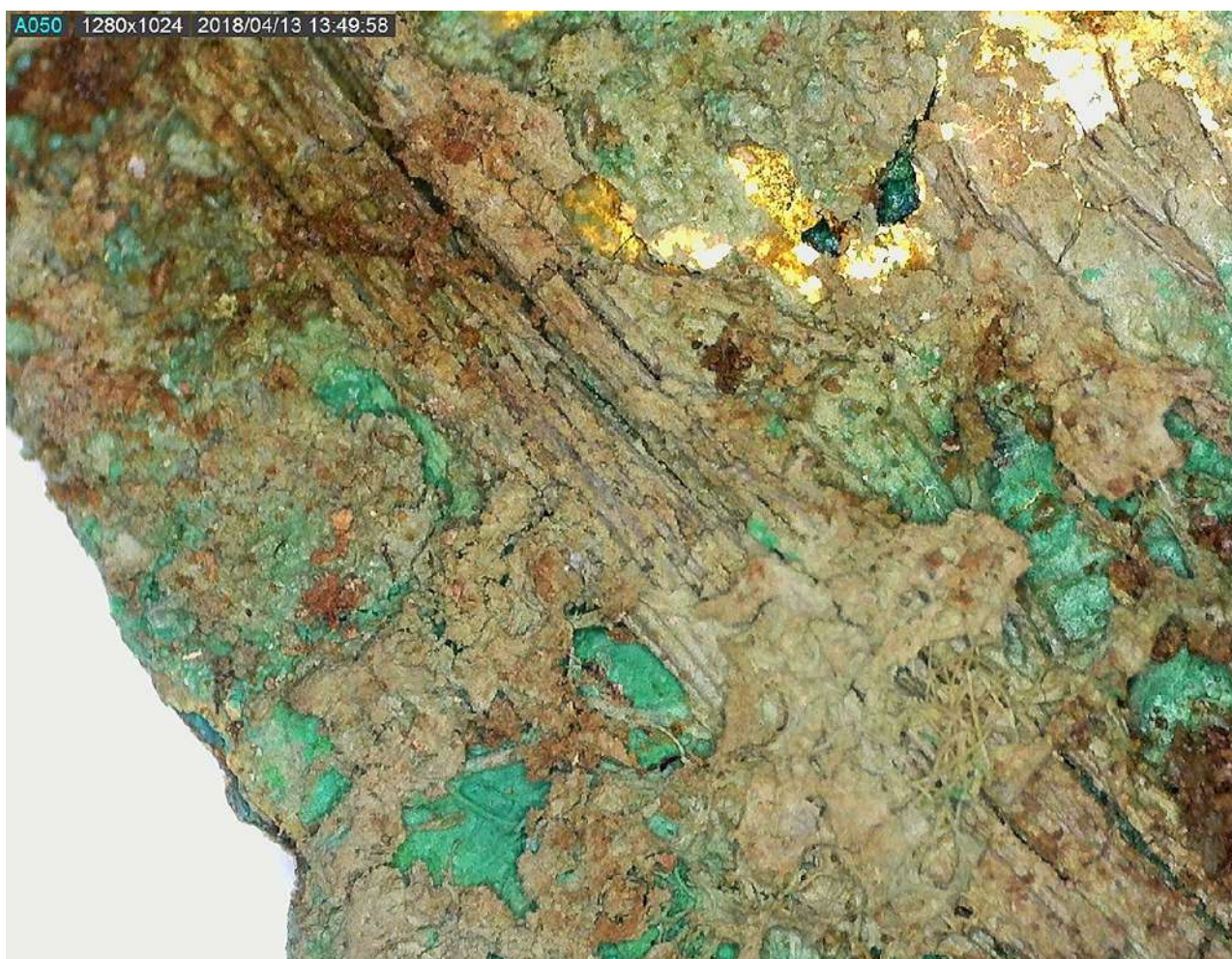

14. Κατάλοιπα υπόλευκου υφάσματος, επάνω στη διαβρωμένη μεταλλική επιφάνεια φύλλου του στεφανιού (λήψη από μικροσκόπιο).

Ο «μικρόκοσμος» των ευρημάτων του Τάφου 18.

Μεταξύ των ελληνιστικών ταφών ξεχωρίζει η ταφή γυναικός, ηλικίας 40-45 ετών, του Τάφου 18. Στα ευρήματα του συγκεκριμένου τάφου πραγματοποιήθηκε σχολαστική εξέταση με οπτικό μικροσκόπιο και διαπιστώθηκε η ύπαρξη οργανικών καταλοίπων. Συγκεκριμένα ανιχνεύθηκε ύφασμα, ξύλο και τρίχες κεφαλής στα επιχρυσωμένα φύλλα στεφανιού μυρτιάς (εικ. 13). Τα κατάλοιπα υφάσματος

διατηρούν άριστα τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά (στρέψη και ύφανση), ενώ το υπόλευκο χρώμα του υφάσματος διατηρείται στα μη ορυκτοποιημένα τμήματα (εικ. 14). Τα κατάλοιπα ξύλου διατηρούν στοιχεία μορφολογίας, τόσο στα φύλλα όσο και στους ήλους (εικ. 15). Επιπλέον εντοπίστηκαν: στους καρπούς μυρτιάς τμήματα φύλλου χρυσού και προετοιμασίας (κάποιου είδους γύψου), στο χάλκινο κάτοπτρο με τον ερωπιδέα ύφασμα και

15. Κατάλοιπα ξύλου και ινών ή τριχών κεφαλής, επάνω στη διαβρωμένη μεταλλική επιφάνεια φύλλου. Διακρίνονται στοιχεία επιχρύσωσης (λήψη από μικροσκόπιο).

ξύλο (εικ. 1), σε ομάδα σιδηρών ήλων ξύλο, στην ενότητα οστέινων πριονωτών στελεχών ποσότητα φαιής χρωστικής ουσίας, στον οστέινο κυλινδρικό γίγγλυμο έγχρωμα διακοσμητικά στοιχεία, και περιεχόμενο προς διερεύνηση στον σκύφο και σε δύο από τις δακρυδόχους.

Οστεολογική Μελέτη

Αναφορικά με τις διαδικασίες ενταφιασμού των νεκρών στην αρχαία Τενέα, παρατηρείται η πρακτική των ατομικών, διπλών και τριπλών ταφών με εξαίρεση τους ενταφιασμούς στους τάφους των αρχαϊκών χρόνων. Η αποσπασματική κατάσταση κάποιων σκελετών που προέρχονται από πολλαπλές ταφές μαρτυρά ενδεχομένως την πρακτική της ανακομιδής.

Από το νεκροταφείο των ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων μελετήθηκαν τα οστά 48 ανθρώπων, έντεκα ανδρών και δεκατεσσάρων γυναικών, ενώ σε είκοσι τρεις εξ αυτών δεν ήταν δυνατό να προσδιοριστεί το φύλο λόγω κακής διατήρησης των οστών, αν και η μελέτη με τη χρήση εξειδικευμένων πρωτόκολλων συνεχίζεται. Αν και καταγράφηκαν όλες οι ηλικιακές ομάδες, κυριαρχούν οι ενήλικες από σαράντα ετών και άνω (21 άτομα), τα βρέφη και τα παιδιά (17 άτομα), ενώ έπονται οι νεαροί ενήλικες (6 άτομα) και οι έφηβοι (3 άτομα). Αξίζει να αναφέρουμε την περίπτωση εγκύου (περίπου 18 ετών, με κύηση 20-22 εβδομάδων).

Στη συστάδα τάφων των αρχαϊκών χρόνων, εντοπίστηκαν συνολικά έξι τάφοι, πέντε αρχαϊκοί και ένας ελληνοιστικός. Στην παιδική σαρκοφάγο δεν

16. Ακροκέραμο

17. Μαρμάρινο σπάραγμα αντίχειρα από άγαλμα φυσικού μεγέθους.

εντοπίστηκε οστεολογικό υλικό, στις υπόλοιπες αρχαϊκές σαρκοφάγους εντοπίστηκε από μια ταφή (τρεις γυναίκες και ένας άνδρας), ενώ στον λακκοειδή τάφο των ελληνιστικών χρόνων βρέθηκαν οστεολογικά κατάλοιπα από δύο ταφές αδιάγνωστου φύλου. Οι ταφές αντιπροσωπεύουν όλο το φάσμα της ενήλικης ζωής, από νεαρούς έως γηραιούς ενήλικες.

Σε λίγες περιπτώσεις παρατηρήθηκαν ενδείξεις μολυσματικών ασθενειών (περιοστίτιδα, οστεομυελίτιδα), οι οποίες και έχουν ιδιαίτερο παιδιαγωγικό ενδιαφέρον. Επίσης σε δυο σκελετούς σε τάφους ρωμαϊκών χρόνων παρατηρήθηκαν οστεολυτικές αλλοιώσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να σχετίζονται με περιπτώσεις ευλογιάς, ασθένεια η οποία επιβεβαιώνεται ιστορικά.

18. Οικιστικά κατάλοιπα.

19. Οικιστικά κατάλοιπα.

Οικιστικά κατάλοιπα

Εντοπίστηκε, εν πρώτοις, δρόμος διπλής διέλευσης, μήκους 36,60μ., με κατεύθυνση από νότια προς βορειοδυτικά, ακολουθώντας ουσιαστικά τη διαδρομή από την αρχαία Κόρινθο στις Μυκήνες. Τα επάλληλα στρώματά του και τα ανασκαφικά ευρήματα που εντοπίστηκαν σε αυτά μαρτυρούν μια ευρεία περίοδο χρήσης από τους μυκηναϊκούς έως τους υστερο-ρωμαϊκούς χρόνους.

Νοτίως του ανεσκαμμένου τμήματος του δρόμου βρέθηκε εκτεταμένο κτήριο με επιμέρους χώρους. Μεταξύ των ευρημάτων ξεχωρίζουν ανθεμωτό ακροκέραμο πρώιμων κλασικών χρόνων (εικ. 16), επιζωγραφισμένη σίμη και μαρμάρινο σπάραγμα αντίχειρα (εικ. 17) από άγαλμα φυσικού μεγέθους των ρωμαϊκών χρόνων.

Το 2018 ανασκάφηκαν, ακόμη πλησιέστερα προς τον αρχαίο δρόμο, κατάλοιπα από τον οικιστικό ιστό της πόλης (εικ. 18-19). Συγκεκριμένα και σε έκταση 672τ.μ. αποκαλύφθηκαν σε διάταξη στεγασμένοι χώροι με θυραία ανοίγματα, οργανωμένοι πιθανότατα γύρω από εσωτερικές αυλές. Στο εσωτερικό τους διατηρούντο σε καλή κατάσταση μαρμάρινα, λίθινα και πήλινα δάπεδα καθώς και αγωγός, ενώ βρέθηκαν καταπεσμένα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως επιστύλια, κιονίσκοι και μεγάλος αριθμός ψηφιδών. Περισσότερα από 200 νομίσματα εντοπίστηκαν στα ανασκαφικά στρώματα μαζί με μεγάλη ποσότητα χρηστικής κεραμικής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός εγχυτρισμού στην τάφρο θεμελίωσης ενός από τους τοίχους. Πρόκειται πιθανότατα για την περίπτωση θνησιγενούς νεογνού, το οποίο ενταφιάστηκε στα θεμέλια οικίας. Η ηλικιακή φάση αυτού αν και

δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, κυμαίνεται μεταξύ των τελευταίων εβδομάδων της κύησης (έμβρυο) και των πρώτων ημερών μετά τη γένεση (νεογέννητο).

Νομισματικές μαρτυρίες

Αξιοσημείωτο είναι ότι η συστηματική αρχαιολογική έρευνα της περιόδου 2013-2018, αποκάλυψε περίπου 500 αρχαία νομίσματα. Η πλειονότητά τους προέρχεται από την ανασκαφή τμήματος του αστικού ιστού της αρχαίας Τενέας και του εκτεταμένου αρχαίου νεκροταφείου. Τα νομίσματα καλύπτουν περίοδο άνω των χιλίων ετών, από τον 6ο αιώνα π.Χ. μέχρι και τον 6ο αιώνα μ. Χ.,⁹ και επιβεβαιώνουν τη συνεχή κατοίκηση της αρχαίας πόλης καθώς και τη διαχρονική της ευμάρεια.

Τα παλαιότερα νομίσματα χρονολογούνται στην υστερο-αρχαϊκή και κλασική εποχή. Πρόκειται για αργυρές κοπές της Κορίνθου· σε αυτά συμπεριλαμβάνονται σπάνιες εκδόσεις, όπως ημίδραχμο του 6ου αι. π.Χ., στατήρας του πρώτου ημίσεως του 5ου αι. π.Χ. (εικ. 20), ημίδραχμο και διόβολο της ίδιας περιόδου, καθώς και ημίδραχμο του 4ου αι. π.Χ. Ο στατήρας υπήρξε το μεγαλύτερο σε αξία νόμισμα που έκοψε η Κόρινθος και για τον λόγο αυτό η ανακάλυψη ενός τέτοιου νομίσματος στην ανασκαφή της Τενέας είναι αξιοσημείωτη. Όλα τα άλλα αργυρά νομίσματα της αρχαϊκής και κλασικής εποχής βρέθηκαν ως κτερίσματα σε τάφους της ρωμαϊκής εποχής. Αυτό το στοιχείο δείχνει ότι οι Τενεάτες των ρωμαϊκών χρόνων απέδιδαν ξεχωριστή σημασία στους προγόνους τους.¹⁰ Στην Τενέα βρέθηκαν επίσης και πολλά χάλκινα νομίσματα της όψιμης κλασικής και ελληνιστικής εποχής από την

20. Στατήρας (δίδραχμο) Κορίνθου, αρχές 5ου αι. π.Χ.

21. Χάλκινος ημιβολός Πτολεμαίου Γ' (246-222 π.Χ.). Πρόκειται για ένα από τα τέσσερα νομίσματα της έκδοσης αυτής που βρέθηκαν σε νομισματικό θησαυρό μέσα σε τάφο.

Κόρινθο αλλά και από άλλες πελοποννησιακές πόλεις.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο νομισματικός θησαυρός τεσσάρων ημιόβολων του Πτολεμαίου Γ' (εικ. 21), που βρέθηκε σε λακκοειδή τάφο των ελληνιστικών χρόνων, μεταξύ της συστάδας των αρχαϊκών τάφων. Η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε ένα ακόμη νόμισμα της ίδιας έκδοσης εντός των καταλοίπων ενός εκτεταμένου κτηρίου που εντοπίστηκε το 2016.

Η έρευνα στην Τενέα έφερε στο φως και νομίσματα που κυκλοφόρησαν κατά την εκατονταετία μεταξύ της καταστροφής της Κορίνθου από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ. και την επανίδρυση της πόλεως ως ρωμαϊκής αποικίας (εικ. 22). Σύμφωνα με τις φιλολογικές μαρτυρίες η Τενέα αναπτύχθηκε οικονομικά ως αποτέλεσμα της καταστροφής και εγκατάλειψης της Κορίνθου.¹¹ Το 45/44 π. Χ. οι Ρωμαίοι επανίδρυσαν την Κόρινθο, οπότε και ξεκίνησε πάλι η κορινθιακή νομισματοκοπία. Στην Τενέα έχει βρεθεί μεγάλος αριθμός αυτών των κοπών, καλύπτοντας χρονικά την περίοδο από την ίδρυση της αποικίας μέχρι και τη δυναστεία των Σεβήρων, εποχή κατά την οποία σταματούν οι εκδόσεις της ρωμαϊκής Κορίνθου.

Σε τάφο εντοπίστηκε θησαυρός τριών νομισμάτων από τις πρώτες κοπές αυτού του νομισματοκοπείου που λειτούργησε επί Ιουλίου Καίσαρα (ή λίγο αργότερα). Τα νομίσματα της ρωμαϊκής Κορίνθου, που βρέθηκαν στην Τενέα, περιλαμβάνουν σπανιότητες ή και μοναδικές κοπές. Τα περισσότερα ανήκουν στη δυναστεία των Φλαβίων, των Αντωνίων και τη βασιλεία Σεπτίμιου Σεβήρου.

Επίσης έχει βρεθεί σημαντικός αριθμός νομισμάτων του τελευταίου αυτοκράτορα και μελών της οικογένειάς του (Ιουλίας Δόμνα, Καρακάλλα και Γέτα) και νομίσματα που προέρχονται από άλλα πελοποννησιακά νομισματοκοπεία –κυρίως από το Άργος– αλλά και από τη Ρώμη. Είναι πιθανόν ότι την εποχή εκείνη η Τενέα γνώρισε ιδιαίτερη οικονομική ανάπτυξη, αφού τότε έκοψε και δικό της νόμισμα.¹²

Ταυτόχρονα εντοπίστηκαν αρκετά νομίσματα της Ρώμης του 3ου αι. μ.Χ., κυρίως ασημόχαλκοι αντωνινιανοί, ανάμεσά τους και ένας του Γαλλιηνού που κόπηκε στα Σαμόσατα το 259 μ. Χ. Πρόκειται για μία σπάνια έκδοση του νομισματοκοπείου, που συνόδευε τον αυτοκράτορα στην εκστρατεία του εναντίον των Σασσανιδών. Από τον 4ο αι. μ.Χ. έχουμε μεγάλο αριθμό νομισμάτων των δυναστειών του Κωνσταντίνου, του Βαλεντινιανού και του Θεοδοσίου.

Τα νομίσματα σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν με ενάργεια ότι η Τενέα πιθανότατα υπέστη τις συνέπειες της επιδρομής του Αλάρικου το 396 μ.Χ. Με το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός ίσως συνδέεται και ο εντοπισμός βαρβαρικής απομίμησης νομίσματος του Κωνσταντίνου Α' που προέρχεται από την περιοχή των Γότθων. Η Τενέα συνέχισε να κατοικείται και μετά τον 4ο αι. μ.Χ. αλλά σε μικρότερη κλίμακα. Η απουσία νομισμάτων μετά τον 6ο αιώνα μπορεί να αποδοθεί στην καταστροφή/εγκατάλειψη της Τενέας εξαιτίας των Αβαροσλαβικών επιδρομών στα τέλη του ίδιου αιώνα.

22. Χάλκινα νομίσματα Σικυώνας, τέλη 2ου-αρχές 1ου αιώνα π.Χ. Τα νομίσματα αυτά κυκλοφορούσαν στην Τενέα την εποχή που η Κόρινθος ήταν καταστραμμένη και πριν από την ίδρυση της ρωμαϊκής αποικίας το 44/43 π.Χ.

23. Τρεις από τις χρυσές δανάκες που βρέθηκαν σε τάφους στην Τενέα. Ανήκουν στην ελληνιστική εποχή και φέρουν ως παράσταση το περιστέρι που εμφανίζεται σε τύπους χάλκινων νομισμάτων της Σικυώνας.

Εκτός από τα νομίσματα, η αρχαιολογική σκαπάνη στην Τενέα έφερε στο φως και έξι χρυσές δανάκες, που βρέθηκαν μέσα σε τάφους και είχαν τοποθετηθεί στους νεκρούς ως «οβολοί του Χάροντα». Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν χάλκινα νομίσματα της Σικυώνας της ελληνιστικής εποχής και όλες φέρουν απεικόνιση περιστεριού, το βασικό τύπο της χάλκινης νομισματοκοπίας αυτής της πόλης (εικ. 23).

Η ανασκαφή φιλοδοξεί στα επόμενα χρόνια να προσδιορίσει τον τοπογραφικό κάναβο της αρχαίας πόλης προκειμένου να αποκαλυφθούν τα μείζονα χαρακτηριστικά της.

Προέλευση φωτογραφιών

Τα πνευματικά δικαιώματα όλων των φωτογραφιών ανήκουν στο Ερευνητικό Πρόγραμμα *Tenea Project* και στη Διευθύντρια της έρευνας Έλενα Κόρκα.

Σημειώσεις

1. Παπαχατζής 1976, σ. 86-87 (Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις 2,5,4).
2. ό. π., σ. 87.
3. Στράβων, *Γεωγραφικά* Η', C 380-381, 188-189.
4. Πρωτονοταρίου-Δεληλάκη 1972· Χαριτωνίδης 1955· Wiseman 1978· Κορδώσης 1999· Πίκουλας 1955.
5. Για τη σαρκοφάγο και τα συνευρήματά της βλ. Κόρκα 2013, σ. 305-311.
6. Για τις αναλύσεις αναφορικά με τη σαρκοφάγο και τα συνευρήματά της βλ. Κόρκα & Αγελαράκης 2018, σ. 549-556 και Μανιάτης & ά. 2009· για τη γεωφυσική διασκόπηση στον περιβάλλοντα χώρο της σαρκοφάγου βλ. Τσόκας & ά. 2012, σ. 27-48.
7. Για τις ταφές που ανασκάφηκαν από το 2013 έως και το 2016 βλ. Korka -Evaggeloglou, A cemetery excavation unearths Teneia's past, στο *Griechische Nekropolen Neue Forschungen und Funde. Beträge zur archäologie Griechelands* 5, H. Frielinghaus-J.Stroszeck-P.Valavanis (Hrsg.), 2019, σ. 101-113 Για τις ταφές που ανασκάφηκαν από το 2013 έως και το 2017 και για το ρωμαϊκό ταφικό μνημείο βλ. Korka & Evaggeloglou 2017, *Συστηματική Ανασκαφική Έρευνα στο Χιλιμόδι Κορινθίας. Αρχαία Τενέα. Στα ίχνη της πόλης που ίδρυσε ο Αγαμέμνωνας* (2ο ΑΕΠΕΛ), Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Καλαμάτα, 1-4 Νοεμβρίου 2017, υπό έκδοση.
8. Fowler 1932, σ. 77, fig. 45· Wiseman 1978, σ. 69, fig.85· Morgan 1938, σ. 369, fig. 12· Warnerslane 2017, σ. 245-247, pl. II και pl. XX.
9. Στην Τενέα έχουν βρεθεί ελάχιστα νομίσματα μετά τον 6ο αιώνα.
10. Το φαινόμενο αυτό αναλύεται στο Korka & Lagos 2017, Numismatic grave finds of the Teneia-Chiliomodi Excavation Project 2013-2017. Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο με τίτλο: *A coin for the dead, coins for the living. Charon's obol: the end of a myth? Belgian School at Athens and Netherlands Institute at Athens, November 23-24, 2017* (Τα πρακτικά του συνεδρίου θα εκδοθούν το 2019 ως μονογραφία του *Bulletin de Correspondence Hellénique*).
11. Korka & Lagos, «New Evidence for the Coinage of Teneia», *Numismatica e Antichita Classiche*, Quaderni Ticinesi, 2018, σ. 199-211, 202.
12. Korka & Lagos, 2018, σ. 202-207.

ABSTRACT

Teneia

The excavation brings to light the ancient city

Elena KorKa

Archaeologist, Research Director

Honorary Director-General of Antiquities and Cultural Heritage of the Ministry of Culture and Sports, Greece

Paraskevi Evangeloglou, Archaeologist - Konstantinos Lagos, Numismatist

Christina Papageorgopoulou, Anthropologist - Dimitris Bartzis, Architecture Engineer

Vasiliki Mylona, Conservator of Antiquities - Maria Syrrou, Numismatist

Themes in Archaeology Magazine 2019, 3(1): 6 - 21

In July 1984, a sarcophagus of the early archaic period was found during rescue excavations in the area of Faneromeni near the town of Chiliomodi. On the interior of the covering slab a unique composition of two lions of monumental character is depicted. The first systematic excavation in the area started in 2013. Initially, a rich archaic cemetery was excavated with unique finds worthy of the importance of the city of Teneia. During the excavations of 2016 and 2017, a magnificent funerary monument of the Roman times was revealed, with a unique lay-out for the Corinthia. Beneath it a cistern was discovered dedicated to ritual purposes. A very rich cemetery surrounds the Roman mausoleum, with burials from the Hellenistic and Roman periods, offering important knowledge in regard to the society, which inhabited the city. In 2018 elaborate domestic complexes were discovered, due to which the excavation of Teneia was considered to be among the most important projects in Greece and abroad.

Key words: Ancient Teneia, Chiliomodi, Corinth, Tenedos, Trojan prisoners, Sarcophagus, Funerary monument